

Traditsioonilise folkloori käekäik Bulgaarias

Живи човешки съкровища – България Living Human Treasures Bulgaria. Sofia: Academic Publishing House Marin Drinov 2004.

Bulgaaria Folkloori Instituudi UNESCO projekti kokkuvõte on avaldatud mahuka kakskeelse ilukõitena: raamatu esikaanel on bulgaaria ja tagakaanel inglise keel. Kõik artiklid ja registrid on trükitud mõlemas keeles, lisatud on värvifotod. Raamatu autoriteks on Bulgaaria Folkloori Instituudi töötajad, samuti etnomusikoloogid. Eessõna on koostanud projektijuht Mila Santeva. Autorid annavad ülevaate rahvaluuleliikidest (Albena Georgieva-Angelova, Anna Tsherbanova, Mila Santova, Miglena Ivanova, Vanja Mateeva), rahvapillidest ja -muusikast (Dimitrina Kaufman, Lozanka Peitsheva), usuelust ja kesksetest pühadest (Jekaterina Anastasova), olustikust ja näiteks ka rahvameditsiinist (Vanja Mateeva). Lisatud tabelid aitavad jälgida nende nähtuste levikut Bulgaarias.

Saame teada, et Bulgaaria rahvalaulud levivad suuliselt põlvest põlve, loeme meeste- ja naistelaulude erinevustest, ehkki laudakse ka koos, segarühmadena, samal ajal tantsides traditsioonilisi tantse. Rahvamuusika ja -laul püsisid klassikalisel kujul kuni 19. sajandi lõpuni. Rahvuslik ärkamisaeg 18. ja 19. sajandil, eriti aga Bulgaaria riigi taastamine 1878. aastal tõi kaasa suured majanduslikud muutused ja laiendas ka rahvamuusika esitamisvõimalusi. Rahvalaulud liigitatakse väljaandes kolmeks: rituaalsed, töö- ja peolaulud. Rituaalseid laule lauldi tavaliselt kalendripühadel, nad kuuluvad sünni-, pulma- ja matusekombestiku juurde. Rahvalaule saadeti tihti pillidega, erinevad vilepillid, tamburiinid, trummid, torupillid ja mitmed muud instrumendid tulid 19. sajandil kasutusele saatepillidena. Juurdus üksinda või rühmana pillimängimine, mida saatis laulmine ja tantsimine. Mängijad võtsid 20. sajandil rahvamuusikas kasutusele uusi pille (nt viiul, klaver, akordion ja kitarr), mis uuendasid kõlapilti. Muutusid ka kasutamiskohad – rituaalide kõrval kõlas rahvamuusika töö ja festivalidel. Näiteks kuulub rahvamuusika meevõtmise ja paljude muude tööde juurde.

Rahvatantse tantsiti Bulgaaria taludes kuni 20. sajandini, täpsemalt kuni 1940. aastateni olid rahvatantsud osa taluelust. Rituaalsed tantsud kuulusid ülemineku-riituste, nagu pulmade juurde – neiu ei võinud minna mehele, kui ta ei olnud ära õppinud rituaalseid tantse. Kalendripühadest olid tantsurohkeimad jõulud ja laatsarusepäev, vassilipäeval tantsiti enne lõunat. Mõned rituaalsed tantsud olid tuntud kogu Bulgaarias, teised seevastu piirkondlikud.

Lastemängud, osa traditsioonilisest liikumiskultuurist on raamatus jaotatud kolme rühma: tüdrukute mängud, poistemängud ja segamängud.

Bulgaaria kalendripühade kohta on varem avaldatud mitmeid raamatuid. Siin on toodud välja iseloomulikud pühad, vaadeldakse põlise õigeusumaa usuelu mitmekülsust. Rahvameditsiini ülevaade tutvustab erinevaid uuemaid ja vanemaid meditsiinipraktikaid, pikemalt taimravi. Ravimisviiside levikust Bulgaarias annab ülevaate piirkondlikke jooni tutvustav tabel.

Rahel Laura Vesik

Kahest uuest vepsa-ainelisest raamatust

Kui ma 2006. aasta oktoobris Peterburis toimunud rahvusvahelisel Vepsa-seminaril käisin (vt Mäetagused nr 34, lk 198–201), oli kõige muu kõrval ettevõttest ka see kasu, et tõin kaasa mitmeid raamatuid, olgu siis ostetud või kingitud. Nagu Vepsa-uurijate kokkutuleku puhul ootuspärane, juhtus nii, et kingitud raamatud olid vepsaainelised. Kahte neist vaatlen siinkohal veidi lähemalt.

Raamatud erinevad keelelt, konkreetselt teemalt ja käsitluslaadilt, kuid mõlemad heidavad uut valgust vepslaste uskumusmaailmale – või laiemalt maailmavaatele.

Kaija Heikkinen. *Metsänpelko ja tietäjänaiset. Vepsäläisnaisten uskonto Venäjällä.* (Metsahirm ja teadjanaised. Vepsa naiste usund Venemaal). Helsingi: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 276 lk.

Esimese on kirjutanud Kaija Heikkinen Joensuu: *Metsänpelko ja tietäjänaiset. Vepsäläisnaisten uskonto Venäjällä* (Metsahirm ja teadjanaised. Vepsa naiste usund Venemaal). Raamatu autor on alustanud Karjala-uurijana ja olnud teadlaste vahetuse korras juba nõukogude ajal Venemaal – paraku küll ainult Peterburis, toona muidugi ametlikult Leningradis, vepsa moodi ikka

Piiteris. Ta oskab vene keelt, mis annab ju õieti võimaluse selliseid rahvaid nagu karjalased ja vepsalased üldse asjalikult uurida. Vepsa välitõid alustas Kaija Heikkinen 1990. aastate alguses, ja 1995. aasta suvel olin ise temaga koos Voilahtis, Kujas ja Pondlas, kolmandaks või õigupoolest esimeseks muidugi *Voilahten tütar* – sellest külast pärinev silmapaistvamaid vepsa keeleteadlasi ja kultuuritegelasi Nina Zaitseva. Võtsin niisiis raamatu kätte suure isikliku huviga, kuna peale muu olen isegi uurinud vepsa metshaldjapärimust.

Selgus küll, et metsa, metsas karjatamisele, metshaldjatele, metsa eksimisele ja eksinute päästmisele polegi nii palju ruumi jagunud, kui pealkiri laseks oodata. Raa-

mat on monograafiline käsitlus vepslaste usust tänapäeval, ja seda kõige üldisemalt, hõlmates nii kristlikke kui mittekristlikke elemente. Esile tõusevadki õieti kristliku rahvausundiga seotud nähtused ühiskonnas, kus institutsionaalne kirik oli aastakümneid täiesti maha surutud.

Kuigi ehk suurimat tähelepanu on raamatus pööratud külapäühadele, seostuvad ka need metsaga ja nimelt karja kaudu. Tähtis on siinkohal nimetada, et kogu raamatus on tegu feministliku vaatenurgaga. Sissejuhatuse esimene osa on pealkirjastatud *Naised põllul palvetamas* ja selles kirjeldab autor, kuidas ta 1991. aastal esmakordselt nägi külapäüha tähistamist sel tagasihoidlikul moel, nagu see viimastel aastakümnetel on toimunud. Ka järgnevate peatükkide ja alapeatükkide pealkirjad (nt "Pidutsemisigatsus", "Kingitused jumalatele", "Ristivee vägi", "Naised ei saa ilma Jumalata elada") on emotsionaalsed ja avavad samas midagi olulist. Osa neist on kindlasti tsitaadid.

Mets ja karjatamine, samuti külapäühad on aga tõesti olnud seotud loomapidamisega ja selle kaudu või otsejoones toidumajandusega, mis selgelt on naiste ala. K. Heikkinen arvab, et see seletabki ära, miks külapäühade tähistamises on praegugi nii tähtsal kohal "teejoomine" ehk siis söömine, teejoomine – ja väike viin muidugi ka.

Kaija Heikkinen on oma monograafia sissejuhatavas osas tsiteerinud USA usundiurijat Susan Seredit, kes on ammutanud ainekikku paljudest erinevatest kultuuridest ja usundeist Aasias, Ameerikas, Aafrikas – tõesti väga erinevaist, kaasa arvatud teatud sünkretistlikud kultused, – ja kes on võtnud kasutusele termini *naiste domineeritavad usundid* 'female dominated religions'. Sama terminit kasutab nüüd K. Heikkinen. Naisküsimus on esiplaanil ka näiteks ühes peatükis, mis käsitleb kiriku ja rahvausundi vahet. Ise tahan siin jääda küll oma veendumuse juurde, nimelt et viimased aastakümned on ju kogu vepsa küla *female dominated*, mistõttu religioonil pole olnud erilisi valikuvõimalusi.

Paarikümnel leheküljel antakse ülevaade senistest käsitlustest. Tuleb mõnda, et vanemas venekeelses materjalis leidub palju tõeliselt huvitavat ja et autor on olnud hoolas seda kokku koguma. Varem kirjapandule ja avaldatule lisandub muidugi autori enda kogutud ainek – *kerrottu* (jutustatu). Sellega seoses kerkivad ikka jälle pinnale välitööde teooria ja praktikaga seonduvad probleemid. Viimased on märksa huvitavamad. Kindlasti olin sunnitud võrdlema Kaija ja enda materjali ja kaaluma ühe või teise eeliseid. Kaija oma on ajaliselt kitsam, seega koondatum. Paraku siiski on tema informandid jälle keskmiselt põlvkonna võrra nooremad kui minu välitööde algaegade omad ja see paneb ka materjalile pitseri. Teoreetiliselt on muidugi huvitav, kas ja kui palju on mõjutanud uurimust põlvkondade vahed ja kuivõrd ühe või teise informandi isikuomadused – traditsioonitruudus, jutustajavõimekus jne.

Sedalaadi lünklikke, kohati segiläinud ja ebatäpseid jutustusi endisaegsetest tavadest nimetab K. Heikkinen *perinnepuhe*. (Ehk võiks seda tõlkida *pärimusjutuks*?) Arvan, et see on õnnestunud termin, mis tähistab keskmiselt koostöötatelist, kuid mitte eriti hea ega süstemaatilise mäluga jutustaja meenutusi kunagisest päühade pidamisest, pulmakommetest vms. Ka oma materjalile tagasi vaadates sain aru, et paljudeski meenutustes endisaegsetest päühadest väljendub ainult minevikunostalgiat: korduvad motiivid nagu *papid pajatiba; äi narodad oli; taljankoil vätiba; adivoihe kaeliba*... (preestrid laulsid; palju rahvast oli; mängiti lõõtspilli; käidi külas).

Konkreetsed informatsiooniivad välgatavad kas ootamatult vabalt voolavas jutus nagu teemandid aheraines – või siis tuleb neid vaevaliselt esile kangutada paljude küsimuste esitamisega.

See on umbes sama, kui näiteks küsitleda praegust eesti vanimat põlvkonda, 1920. aastail sündinuid, rahvakalendri kohta. Midagi on neile meelde jäänud vanemaitl-vanavanemaitl, midagi kooliõpikuist, midagi kalendritest – ja midagi ehk alles paari aastakümne tagustest raadiosaadetest, ja hapras mälus on kõik see sageli lootusetult segamini läinud.

Raamatus on toodud ära informantide jutustused vepsa keeles, millele on lisatud soomekeelne tõlge. Pisut hakkas häirima nende kohatine ebatäpsus või ekslikkus. Aga originaaltekstide esitamine on igal juhul õige samm. Seda seletab K. Heikkinen ise kui lugupidamisavaldust värskele vepsa kirjakeelele – nagu üldse on raamatust tunda tõsist empaatiat inimeste vastu, kes on autoriga oma teadmisi jaganud, teda omas kodus vastu võtnud ja tema jaoks samovari üles pannud.

Ühe väga positiivse asjaoluna tahaksin nimetada raamatut kaunistavaid tõesti suurepäraseid mustvalgeid fotosid, mis pärinevad professionaalselt fotograafilt Mikko Savolaiselt. Viimane on muide ka välja andnud samuti mustvalge ja väga kauni fotoalbumi Vepsamaast.

Ирина Юрьевна Винокурова. Животные в традиционном мировоззрении вепсов. 2006. Petrozavodsk: PetrGu, 448 lk. + иллюстрации и таблицы.

Irina Vinokurova Petrozavodskist on olnud oma uurijate algusest peale hulk aastaid eeskätt kalendripühade uurija. Peale artiklite on ta avaldanud kaks selleteemalist sisukat monograafiat, mida on kasutanud ka eesti uurijad ja mida, nagu I. Vinokurova teisigi töid, on kõrgelt hinnanud Kaija Heikkinen.

Uus raamat, mis ilmus 2006. aastal, on pühendatud teemale, mille vastu tekkinud huvist on andnud juba mõne aasta vältel märku ettekanded ja artiklid – see on nimelt elusloodus, loomariik kõige laiemas mõttes. Tegelikult meenutab I. Vinokurova mahukas *Loomad vepslaste traditsioonilises maailma-*

vaates mitmeti Mall Hiemäe Mäetagustes avaldatud artiklisarju nagu “Nelikümmend lindu” ja “Kakskümmend kaks kala” – tööd, millele autor on ka viidanud. Oma põhiosas on raamat õieti leksikoni tüüpi, kuid üksikartiklid on üpris pikad ja väljaarendatud, samas pole nende arv kuigi suur. Igatahes on selline ülesehitus muutnud raamatust vajaliku leidmise hõlpsaks. Doktoriväitekiri, mida Irina Vinokurova 6. novembril 2007 Peterburis kaitses, baseerubki autoreferaadi järgi otsustades suuresti vaadeldaval raamatul, kuid on mõnevõrra teisiti struktureeritud. Peale M. Hiemäe tööde on viidatud mitme teisegi eesti uurija töid. Samas tuleb tunnistada, et vepsa vanasõnade akadeemilist väljaannet ei leidnud ma kasutatud kirjanduse nimekirjas ega kohanud viiteid sellele ka tekstis, kuigi vanasõnu on raamatus kasutatud võrdväärselt muu folklooriga, aga sealjuures ikka arhiivimaterjalidele või väiksematele publikatsioonidele viidates.

Üldse baseerub raamat tunnustust väärivalt suurel materjalikogusel. Kasutatud on iseenda ja teiste Karjala teadlaste kogutud ja publitseeritud materjale, kuid muidugi on suuresti kasuks tulnud ka sõjaaegne soomlaste kogutud ainek SKS Rahvaluulearhiivis. Pealegi võib arvata, et Eestis leiduvate kogude kaasamine poleks ehk põhimõtteliselt uut andnud või oleks seda andnud üksikjuhtudel, kuigi ehk oleks täpstanud levikupiire.

Sisukorrale pilku heites äratas kohe tähelepanu, et nahkhiir oli paigutatud lindude alla. Aga just esimeses peatükis põhjendab autor seda: nahkhiir on meie teada muidugi imetaja, kuid rahvapärases (etnozooloogilises) klassifikatsioonis on ta lindude hulka arvatud, samuti nagu vaal kalade hulka. (Nimetatud klassifikatsioon ise on kontsentreeritult leitav skeemil lk 378.) Muide, vaala-artikkel on õige lühike, sest, nagu autorgi möönab, on vaal (*kit*) vepslastele tuttavaks saanud üsna hiljaeagu, ta on venelaenuline ja kirjandusemõjuline, aga seotud kosmoloogiliste ettekujutustega ja sedakaudu ka loitsudesse tunginud. Kokku on kalu üldse ootamatult vähe – päriskaladest ainult haug, kiisk ja luts, kuigi vepslaste asuala jõed ja järved pole meie omadest liigivaesemad. Tõsi, mõni liik leiab möödaminnes mainimist kaladele pühendatud üldartiklis või mõne teise kalaliigi artiklis.

Sellise rahvaliku liigituse hea näide on veel neljas peatükk, mille alaosadest üks kannab pealkirja *Ussikujulised* ja kus tulevad vaatlusele nii maod (ootuspäraselt pikk ja huvitav käsitlus), sisalikud, aga ka vihmaussid, teod ja rahvameditsiinis kurikuulsad jõhvussid. Peatüki kolmas alaosa *Hiiresarnased* haarab nii närilistest hiiri ja rotte kui putuktoidulistest mutti.

Aga jätame nüüd liigituse ja vaatame artiklite ülesehitust konkreetse näite põhjal. Hästi sobib selleks jänesele pühendatu, mis on ootuspäraselt üsna pikk. Tegu on ju pärismaise loomakesega, ja sealjuures sellisega, kes oli mitmes mõttes majanduslikultki tähtis. Ometi algab artikkel veidi üllataval kombel taigade kirjeldamisega, millega mitte ei meelitatud teda püüisesse, vaid püüti vältida naeripõllu kahjustamist jänese poolt. Nii või teisiti, see kirjeldus on asjakohane. Autor on rõhutanud, et vepslaste ettekujutused jänesest ja temaga seotud sümboolika põhinevad looma reaalsel bioloogilistel omadustel.

Vepslaste seas on tuntud uskumus, et jänes hülgab oma pojad kolmepäevastena, sedakaudu on ta oma lapsi hülgava naise võrdkuju – ja seda võrdlust kasutab ka lapse võõrutamiseks mõeldud loits: *Nii nagu jänes ei tunne oma poegi, nii ära tunne sina oma ema nisa*. Aga mis on ikka reaalne bioloogiline omadus ja mis inimeste antropomorfsed ettekujutused? Igatahes I. Vinokurova tsiteeritud 19. sajandi Saksa zooloogide A. Brehmi ja J. Rossmessleri moraalilugemised vaese emajänese aadressil mõjuvad küll lausa koomilisena.

Ida-Vepsa külades kehtis jäneseliha söömise keeld, kuna teda peeti ebapuhtaks loomaks. Ka nüüdseks kadunud Šimjärvi, kus on ka Irina Vinokurova juured, oli üks selline küla, mille elanike arvates oli jänese liha *pagan*, st roojane. Tore ja teksti elavdav on autori jutustatud perepärimus oma vanavanaisast, kes oli pikalt elanud Peterburis ja abielus Tveri kubermangust pärit naisega ning kes ei järginud vana söögikeeldu. Nõnda juhtus, et ta külla tulnud vend sõi ja kiitis algul jäneseliha väga maitsvaks, kuna ei saanud aru, mida/keda ta sööb. Kuulnud lõpuks, et kiidetud liha on jänes, hakanud ta sülitama ja kiruma. I. Vinokurova jääb lõpuks D. Zeleninile toetudes seisukohale, et keeld juurdub Vana Testamendi söögieskirjades, mis on igal juhul tõepärasem kui V. Pimenovi pakutud totemism.

Kuid jänese seos kuradiga? See on ilmekas: kurat olevatki ise loonud jänese, jänese olevat kuradi käsutäitja. Pole siis ime, et selline loom on *pagan*. Peale selle on analoogilised uskumused olnud ka idaslaavlastel.

Omaette huvitavad on rahvameditsiinilised seosed – jänesenahk ja -maks olid ravimid. Esimene oli ilmselt ratsionaalne – seljavalu vastu võis soe, karv ihu poole kantav nahk tõesti aidata; teine maagiline – jänesemaks kasutati kanapimeduse arstimiseks.

Võtame nüüd vaese jänese näitel kõne alla raamatu suurima küsitavuse. Pealkiri ütleb, et sellest ei tule otsida ainult usundiga seotut. Seda tuleb arvesse võtta. Näiteks on jänese pikad kõrvad andnud aluse taimenimele: piibelehed on vepsa keeles *gänishankorvaižed* 'jänesekõrvakesed', kõõrsilmalise kohta võidi öelda, et tal on silmad kõõrdi kui jänesel, pelglikku inimest kõrvutatakse jäneseaga – ja sedakaudu ka piletitä reisijat. Silma paistab A. Gura loomasümboolika raamatu sage viitamine ja see ongi olnud kasuks.

Raske on aga nõustuda sellise materjali, peamiselt vanasõnade ja mõistatuste kaasamisega, mis ei peegelda küll kuidagi loomade osa traditsioonilises maailma-vaates. Võtame või mõistatused: jänis jädmed, a villad madmed – Hiinregi. 'Jänese jääd mööda, villad maad mööda. – Heinaregi.' Ning muidugi on kõige paremaks näiteks sisulisest jänesekaugusest rahvusvaheliselt tuntud vanasõna kahe jänese tagaajamisest. Sama võib ju öelda kahe rebase, kahe kaunitari, kahe ükskõik mille üheaegsest tulutuks jäävast tagaajamisest. Aga olgu, sest lisades kõigele veel muinasjutujäneseid, leiame lõpuks ühtede kaante vahelt mitte ainult selle, mida jäneseist ja muudest olenditest on usutud-arvatud, vaid sellegi, kus nende nime on nimetatud.

Selle, loodetavasti kogu raamatu olemusest pilti andva ühe artikli lähema vaatluse järel heidame lõpuks pilgu sellele, millistele putukatele on pühendatud artikkel või osa sellest. Loend, mis taas põhineb rahvapärastel arusaamadatel, on järgmine: lepatriinu; liblikas; herilane, vapsik, mesilane; kihulased ja sääsed; parmud, põdrakärbsed, kärbsed; sitasitikad; rohutirts, kilk; sipelgas; ämblik; puuk; kodused parasiidid: täi, kirp, lutikas, koi, prussakas.

Tuleb tunnistada, et nende enamasti ebameeldivate elukate kohta kogunes rõõmsaid teadasaamisi.

Huvitavad olid juba nimed, näiteks puugi nimeks on vepsa keeles *kägentäi* 'käotäi' – ja kohe meenus, et minu kodumurdes kasutatav nimetus oli puutäi. Tuli ette tuttavaid ja tundmatuid endeid ning tekkelugusid, nõidussõnu jm. Kodune tundus näiteks pilt pühapäevasest peatsimisest noa abil. Ja satikate hävitamise osaski on jutustajad jõudnud tänapäevavõrdlusteni (või õigemini siiski eilse päeva tarkuseni: *dustid oma n'ügude, eduu iilend*) nüüd on "dustid", enne ei olnud).

Nagu metsloomade, lindude, kalade jne, nii ka koduloomade puhul on alguses üldosa ja seejärel üksikute loomade käsitlused. Üsna loomulik tundub, et pikemalt on juttu hobusest, ka veisest ja koerast, mille põhjuseks nende pikaajalisem tundus ja majanduslik tähtsus. Hobusele pühendatu osas oli muide huvitav avastada, et vepslastelgi oli tuntud pärimus tulevase kiriku asukoha määramisest hobuse otsusel – st kirik ehitatakse sinna, kus hobune omatahtsi seisatab. Sellest on köitvalt kirjutatud Uku Masing.

Vanasõna, mis on tuntud teiste rahvaste hulgas ka vepslastel, väidab, et *sõim hobuse juurde ei lähe, aga hobune sõime juurde küll*.

Seda tuntud vanasõna parafraseerides võib öelda, et raamat ise inimesele kätte ei karga, aga inimene, kes tahab vaimutoitu, peab minema raamaturiigi juurde. Need kaks vepsaainelist raamatut on väärt kätte võtta ja lugeda.

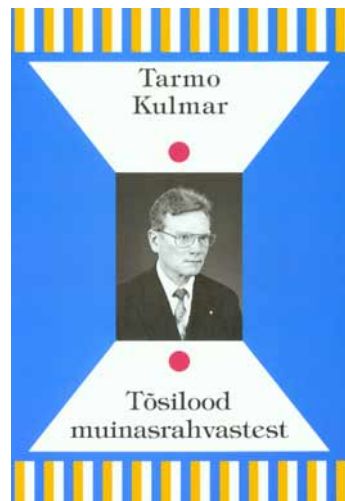
Kristi Salve

Võimalus süüvida muinasrahvaste uskumustesse

Tarmo Kulmar, *Tõsilood muinasrahvastest*, Eesti mõttelugu 76, Ilmamaa, Tartu, 2007, 348 lk. Toimetajad Simo Runnel ja Urmas Tõnisson; järelsõna Märt Läänemets.

Tartu Ülikooli usuteaduskonna võrdleva usundiloo professor Tarmo Kulmar on lõpuks välja andnud oma viimase kümnekonna aasta teadustöö peamised tulemused ka eesti lugejale. Nagu Tarmo Kulmar on oma sõnavõttudes maininud, oli ta juba pikemat aega eesti lugejaskonnale selle raamatu lausa võlgu (lk 7). Uurimuste avaldamine rahvusvahelistes keeltes ilmuvates spetsiifilistes erialaväljaannetes võtab paratamatult ära põhilise aja ning eestikeelse vaimuvara juurdeloomine tulevastele põlvetele võib jääda aastateks tahaplaanile. Võla on T. Kulmar vastilmunud raamatuga nüüd mitmekordselt tasunud.

Nagu poeetiline pealkiri *Tõsilugusid muinasrahvastest* osutab, koosneb köide tõsiteaduslikest artiklitest muistsete rahvaste uskumuste ja ajaloo kohta. Oma pika teadlasekarjääri jooksul on T. Kulmar käsitlenud ühe peamise teemana Peruu inkade ja ka Mehhiko asteekide aja- ja religiooniloo seonduvat. Kulmari enda sõnul andis talle esimesed soovitusel indiaanikultuuride uurimisel kunagine usuteaduskonna võrdleva usuteaduse professor Uku Masing, kelle ametijärglasena T. Kulmar praegu tegutseb. Tähtsal kohal on T. Kulmari teadustöös ka vanagermaani mütoloogia ja maailmapildi uurimine, milleks sai ta tõe oma kunagiselt õpetajalt ja suurelt eesti germanistilt Rein Sepalt. Huvi Hiina ja India rahvaste vastu pärineb aga Linnart Mällilt. 1994. aastal kaitstud doktoriväitekirjas võtab T. Kulmar vaatluse alla Eesti muistse usundi hingefenomenoloogia ja maailmapildi. Üldiste religiooniteooriate osas on Tarmo Kulmarit juhendanud saksa religiooniloolane Alfred Rupp (1930–1993) ning tõenäoliselt tuntuim eesti soost humanitaarteadlane, indo-euroopa mütoloogia uurija ja hetiloo Jaan Puhvel. Kõik need õpetajad on jätnud jälje Tarmo Kulmari mõtte- maailma ning erinevalt tänapäeval kohati levinud tendentsist paljude usundiloolaste seas – spetsialiseeruda ühele väga kitsale erialale – on T. Kulmar edasi arendanud

peaaegu kõigi oma õpetajate uurimisvaldkondi ja on kahtlemata lisanud neisse kõigisse ka midagi uut. Kõik eelmainitud uurimissuunad leiavad käsitlemist ka artiklikogumikus *Tõsilugusid muinasrahvastest*.

Raamat on jagatud kuueks alateemaks: “Püha tekst”, “Püha olend”, “Püha paik” “Püha sündmus”, “Püha ajalugu” ja “Püha riik”. Mõiste *püha* kasutamine näitab selgelt, et oma uurimustes lähtub T. Kulmar eelkõige just religiooniloolase ja mitte profaanajaloolase või antropoloogi maailmanägemusest. “Püha väe” mõiste on ehk kõige paremini lahti seletanud saksa teoloog Rudolf Otto (1869–1937) oma käsitluses *Das Heilige* (1917), kus ta defineerib numinoosset väge kui *mysterium tremendum et fascinans* – õudu ja imetlust üheaegselt tekitav jõud või vägi, mida hinnatakse igas kultuuris erinevalt ning “püha” erinevate tõlgenduste põhjal sünnivad ka erinevad religioonid. Ka T. Kulmar näib juhinduvat sellest, et reaalselt olemas olev püha vägi projitseerub inimesse väljastpoolt ning võtab erinevates kultuurilistes, kliimaatilistes, ajaloolistes ja mõttelistes sfäärides välistingimustest lähtuvalt erinevate rahvaste hulgas lahknevad väljendusvormid, millest tulenevad ka erinevused religioonis ja mütoloogias. Oma põhiolemuselt jääb aga religioon ja ka paratamatult religioosne olend inimene paljuski sarnaseks kõikjal maailmas ka siis, kui rahvaid ja mõttemaailmu eraldavad üksteisest tuhanded kilomeetrid.

Tekstid näivad olevat jaotatud eri teemade alla pidades silmas eelkõige seda, et mitteteadlasest tavalugejale oleks ette antud mingi orientiir 32 teadusartikli rohketes teemades selguse saavutamiseks. Samas jätab kogu raamat alapeatükkideks jaotatuna tervikliku mulje. Algselt on aga peaaegu kõik tõsilood muinasrahvastest ilmunud juba varem teadusväljaannetes Saksamaal ja mitmes kohalikus kultuuri- või teadusajakirjas. Käesolev ülevaade ei võimalda kahjuks anda terviklikku pilti kogu raamatu väga laiahaardelisest temaatikast. Siiski on valikuliselt analüüsitud mõningaid Kulmari poolt käsitletud teemasid ja üksikuurimusi.

Artiklites “Eesti muinasusundi hingefenomenoloogia” (lk 71–85) ja “Esiurooplase ja vanagermaanlase hinge- ja surnuusust” (lk 86–93) käsitleb T. Kulmar eestlaste ja muistsete indoeurooplaste hingefenomenoloogiaga seotud probleeme. Seda on tehtud, võttes eelkõige aluseks tänapäevase hingefenomenoloogiateooria looja saksa psühholoogi Wilhelm Wundti ja ka Ernst Armani käsitlusi, mis jagavad arhailise inimhinge kaheks: kehahing ja vabahing, mis omakorda jagunevad väga ulatuslikuks hingede kompleksiks. Eesti vana rahvausundi hingekujutelmi on analüüsitud, kasutades Johann Matthias Eiseni, Oskar Looritsa, Ivar Paulsoni, Eduard Tennmanni ja Uku Masingu varasemaid vastavasisulisi uurimusi. T. Kulmari enda mõttearendustest jääb mulje, et ta eeldab preanimistlike ehk elava laiba kartuse kujutelmade suurt mõju eesti ja teiste muistsete usundite varajases kujunemises (lk 76). Eesti muinasusundis on preanimistlikke algeid väga raske täpselt piiritleda, sest allikmaterjal on suures osas kirja pandud ajal, mil rahvausund oli juba kõigest kohaliku kristluse üks omapärane joon. Kui võrdluseks tuua muistset sumeri kultuuri, kus elava laiba teema on maailma ajaloos esimest korda kirjalikult dokumenteeritud (umbes 20. saj eKr), peab tõdema, et väga palju riitusi ja kultuslikke toiminguid oli seotud just rituaalselt valesti koheldud või matmata surnukeha tagasituleku kartusega kurja toova deemoni kujul (sumeri keeles g i d i m). Sumeri mütoloogias saab inimene siseneda nii taevasse kui ka surnuteriiki allilmas oma füüsilise kehaga, mitte aga abstraktse vaimolendina ning vabahing näib üldse puuduvat. Hoolimata

sellest on ka sumeritel kujutelm numinoosetest jõududest, ka kogu muu ümbritsev loodus ja esemed on tunnetatud elavatena. Igal juhul ei saa lugeda preanimistlikke kujutluspilte elavast laibast religiooni arengu algetapiks või primitiivseks nähtuseks, sest nad esinevad täiesti paralleelselt animistlike ja polüteistlike uskumustega ka kõrgkultuurides. Religiooni alget võiks otsida ikkagi kõikehõlmava väe tunnetusest. Seega võiks preanimismi nimetada pigem postanimismiks – religioonietapiks, mil inimene hakkas nägema enda ja teise inimese keha kui surmajärgselt potentsiaalselt edasikestvate kogumit.

T. Kulmar pöörab paljudes uurimustes tähelepanu totalitaarsete riigikordade teke- ja kujunemisloole arhailistes ühiskondades nagu Qin dünastia Hiinas (221–206 eKr) ning inkad ja asteegid enne hispaanlaste vallutusi 16. sajandil. Autori sõnul kipub totalitarism *alata maske vahetama ja kujutab seetõttu endiselt ohtu maailma-rahule ja inimsusele* (lk 7). Kokkuvõtlikult tähendab totalitaarne riigikord ühe kitsa võimul oleva kildkonna mõttemudelite ainukehtivaks kuulutamist. Iseloomustades inkade ühiskonna totalitarismi, kirjutab T. Kulmar, et päikesjumal Inti *religiooniga õigustati vallutussõdu: inkade õpetuse järgi käskis Isa Päike levitada tsivilisatsiooni kõigile rahvastele, mis eeldas pidevaid ründesõdu, sest barbarid ei soovinud neid hüvesid vabatahtlikult vastu võtta* (lk 265–266). Ka 20. sajandi kommunism ja mitmed rahvusluse kalduvad ideoloogiad olid oma sisult religioossed, eesotsas valitsejaga, kes imiteerisid kaugete aegade jumalastaatuses idamaiseid despoote. Samas näib globaliseerumisvastane liikumine pidavat üheks totalitarismi ilminguks ka tänapäeva vabakaubandusdemokraatiat, mis välistab teistsuguse ellusuhtumise võimalikkuse ehk peab oma mõttemudelit ainukehtivaks terve oletatava tulevase ajaloo jooksul. Maailma kõigi aegade üks värvikaimaid totalitaarseid jumalikustatud valitsejaga riigikordi toimib aga täie jõuga tänases Põhja-Koreas. Huvitava tõsiasi peab märkima, et inkade varatotalitaarne impeerium oli vähemalt osaliselt sarnane ideoloogiaga, mis valitses maailma esimeses teadaolevas totalitaarsete elementidega riigis Akkadi impeeriumis Lähis-Idas aastail 2334–2154 eKr. Inkade riigi nimeks oli Nelja Ilmakaare Riik (lk 266), Akkadi kuningad kutsusid ennast nelja ilmakaare valitsejateks, viitega sellele, et valitseja omas võimu kogu teadaoleva maailma üle, olles ise selle maailma keskpunkt (V. Sazonov, “Akkadi kuningate jumalikustamine”, Tuna 2007/2, lk 11–23). Ka Akkadi impeerium propageeris sarnaselt inkadele keskset bürokraatiaaparaati ja valitseja isiku religioosset kultust. Sellised sarnasused mitmel rahval, kel ei ole ajaloos olnud ühtegi kokkupuudet, annavad tunnistust sellest, et totalitarismi võib tõepoolest pidada üldiseks kultuurilis-religioosseks nähtuseks, mis oleks justkui ühe võimalusena kõikidesse riigivormidesse sisse programmeeritud.

Artiklis “Salaliitude olemusest ja usundiloolisest taustast” (lk 239–249) toob T. Kulmar huvitava paralleeli arhailiste (Okeaania, Lääne-Aafrika, Põhja-Ameerika) ja klassikaliste (Vana-Kreeka müsteeriumikultused) rahvaste meeste- ja salaliitude ning tänapäevaste üliõpilaskorporatsioonide vahel. Nii Eesti, Saksa kui ka muu maailma üliõpilaskorporatsioonid oleval sisuliselt kõige arhailisema kultusliku salaliidu tänapäevane vorm. Neis kehtivad sarnaste nõuetena näiteks liikmeskonna arvu piiratus, liikmeksvõtmise valikulisus, vanuseastmete printsiibi rakendamine (noviit-sist täisliikmeks), initsiatsioon, siseelu salastamine mitteliikmetele ja ka sooline eraldatus mees- ja naisliitudeks. Lisaks veel mitmed salajased rituaalid ja nn kul-

tuslikud esemed, mille tähendus on mõistetav ainult salaliidu liikmeile endile (lk 248). Korporatsioon tänapäeval on aga keskaegsete gildide ja tsunftide otsene järglane, need olid aga oma kuju saanud Vana-Rooma *collegium*itest ja *corpustest*. Need olid omakorda antiikaja müsteeriumiliitude ja kultuslike salaliitude erivormid (lk 249). Siia juurde peaks lisama vaheetapina siiski keskaegse üliõpilasnatsiooni mõiste, mille üheks põhimõtteks oli koondumine vastavalt oma kodupäritolule ja rahvusele (arhailine hõim). Sellised liidud on tänapäevani säilinud Rootsi ja Soome ülikoolide juures, kuid Mandri-Euroopas sai alates 18. sajandi lõpust domineerivaks korporatsioonivorm, mis tugines pigem ühistele vabadusideedele ja kasvatusvaimule kui otsele rahvuslikule kuuluvusele. Igal juhul näitab T. Kulmari originaalne lähenemine tänapäevastele üliõpilaskorporatsioonidele üsna veenvalt, kuivõrd püsivad on inimkonna mälus tuhandeid aastaid tagasi alguse saanud rituaalid ja kultustoimingud. Eriti aga seda, et paljud muistsed tavad ja uskumused ei ole kuhugi kadunud ka tänapäeval, nad on kõigest teisenenud ja omandanud uusi vorme.

Eesti lugeja seisukohalt on raamatu üheks kõige väärtuslikumaks osaks kahtlemata just need uurimused, kus vahendatakse muistsete indiaanikultuuride tekste ja mõttemaailma. Tõlkeid leidub raamatus mitmetest inkade müütidest ja hümnidest, mis on tõlgitud hispaania ja ketšua keelest. Tarmo Kulmaril on plaanis jätkata inkade muistse kultuuri vahendamist eesti lugejale ka lähiaastatel ning praegu on tal ettevalmistusjärgus tõlge Peruu kuulsal ajaloolasel Garcilazo de la Vega (1539–1616, tuntud ka lisanimega El Inca) kroonikast *Comentarios Reales de los Incas* (1609). Tegu on kaheosalise hispaaniakeelse kroonika vormis teosega, mille esimene osa annab ülevaate inkade ajaloost ja kultuurist ning teine kirjeldab inkade riigi vallutamist hispaanlaste poolt 16. sajandi alguses. Tegu on ühe tähtsaima ajaloodokumendi ja ka kirjandusteosega, mis muistsete inkade kohta tänaseks säilinud.

Amerikanistide hulk ei ole võrreldes kasvõi Lähis-Ida uurijate või indoloogidega maailmas just eriti suur. Seda õnnelikumad võime olla, et üks neist avaldab oma käsitlusi just eesti keeles.

Peeter Espak

BOOK REVIEW

Traditional Folklore in Bulgaria

Живи човешки съкровища – България: Living Human Treasures Bulgaria. Sofia: Academic Publishing House “Marin Drinov” 2004.

The UNESCO project of the Bulgarian Institute of Folklore has resulted in a bulky bilingual (front cover in Bulgarian, back cover in English) decorative publication. All articles and indexes are in both languages and the publication features colour photographs. Authors of the book are ethnomusicologists and researchers at the Bulgarian Folklore Institute. The book's introduction is written by the project leader Mila Santeva. The book provides overviews of folklore genres (Albena Georgieva-Angelova, Anna Cherbanova, Mila Santova, Miglena Ivanova, Vanya Mateeva), folk instruments and music (Dimitrina Kaufman, Lozanka Peicheva), religious tradition and central holidays (Ekaterina Anastasova), everyday life and also folk medicine (Vanya Mateeva). Illustrative tables facilitate following the distribution of folkloric phenomena in Bulgaria. Review by Rahel-Laura Vesik.

Two New Books on Vepsian Matters

Kaija Heikkinen. *Metsänpelko ja tietäjänaiset. Vepsäläisnaisten uskonto Venäjällä* (Fear of forests and wise women. The beliefs of Vepsian women in Russia). 2006. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 276 pp.

Ирина Юрьевна Винокурова. *Животные в традиционном мировоззрении вепсов* (Irina Iu. Vinokurova. Animals in the Traditional Vepsian Worldview). 2006. Petrozavodsk: Izd-tvo PetrGu, 448 pp. + illustr. and tables

Review of the books on Vepsian tradition by Kristi Salve is available in English in volume 37 of *Folklore: Electronic Journal of Folklore* (<http://www.folklore.ee/folklore/vol37/books.pdf>).

True Stories about Ancient Peoples

Tarmo Kulmar. *Tõsilood muinasrahvastest*. (“True Stories about Ancient Peoples”) Eesti Mõttelugu 76, Ilmamaa, Tartu, 2007, 348 pp. (Editors Simo Runnel and Urmas Tõnisson; foreword by Märt Läänemets).

Peeter Espak reviews the book *Tõsilood muinasrahvastest* by Tarmo Kulmar, professor of comparative theology at the University of Tartu. The book is a collection of academic articles on the beliefs and history of ancient peoples. During his long scientific career, Tarmo Kulmar has mainly dealt with the history and religion of the Inca people in Peru and Aztecs in Mexican area as one of his main subjects. The book is divided into six

TUTVUSTUS

different sub-topics: “Holy Text”, “Holy Creature”, “Holy Place”, “Holy Event”, “Holy History”, and “Holy State”. The use of the term “holy” refers to the fact that in his research Kulmar has taken the viewpoint of a theologian – and not that of an anthropologist or historian.

The English version of the book review is available in vol. 38 of *Folklore: Electronic Journal of Folklore* (<http://www.folklore.ee/folklore/vol38/books.pdf>).